

WILLEM DE JONG EN ANNELIES DE JONG

ONTWRICHTE KINDEREN IN HET ONDERWIJS

TRAUMA- EN HECHTINGSPROBLEMATIEK IN DE KLAS

'Een heel leesbaar boek over een
actueel onderwerp dat je pijnlijk
bewust maakt van deze groep
kwetsbare kinderen.'

Beter Begeleiden, LBBO

PICA

Karin Bastin:

- *„Een boek voor moedige mensen die uit hun comfortzone durven stappen.....”*
- *„Be prepared”*

**The kids who need the
most love will ask for it in
the most unloving ways.**

OM
DENKEN

Russel Barkley

Beoordeling van gedrag

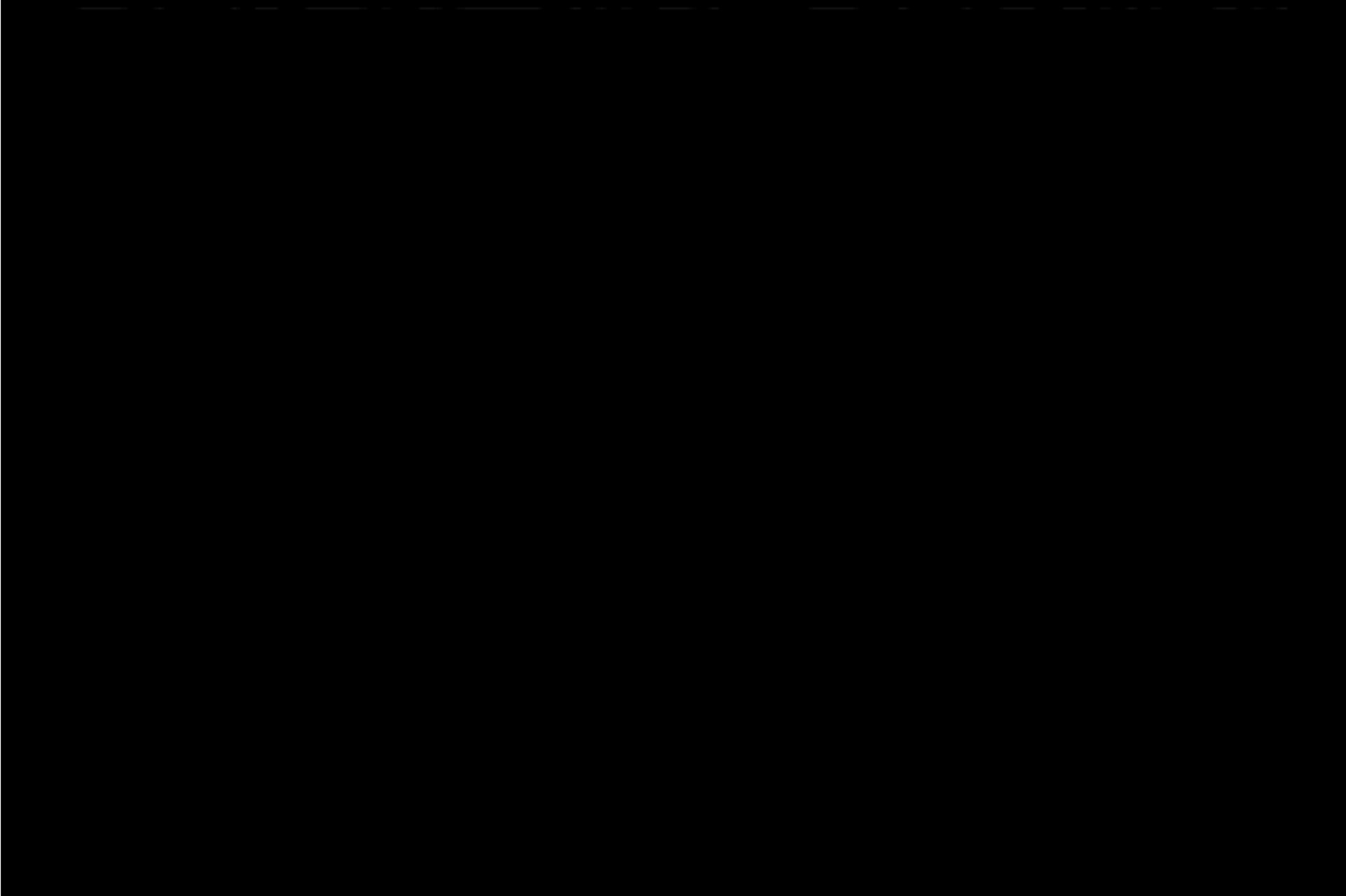
- Een lastige zaak! Hebben we voldoende informatie?
- We worden gestuurd door eigen ervaringen, angsten, vooroordelen en goede- of foute aannames.
- Veel leerlingen wordt onrecht gedaan door snelle (ver)beoordelingen.
- Professionaliteit vraagt om: kennis van zake, empathie en geduld!

Wat gebeurt hier?

Bijsluiter Gedrag

- Observatie - analyse -aannname

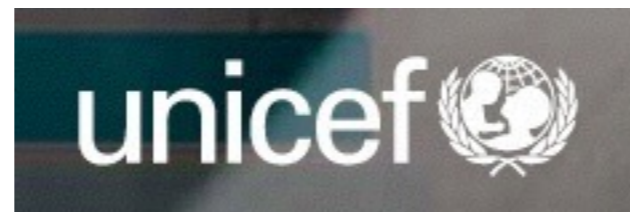
Risico

- Nederland kan tevreden zijn met de gelukkigste jeugd van de wereld, maar mag de mate- en de effecten van vroegkinderlijk trauma niet onderschatten!

Unicef 2013

		Overall well-being	Dimension 1	Dimension 2	Dimension 3	Dimension 4	Dimension 5
		Average rank (all 5 dimensions)	Material well-being	Health and safety	Education	Behaviours and risks	Housing and environment
			(rank)	(rank)	(rank)	(rank)	(rank)
1	Netherlands	2.4	1	5	1	1	4
2	Norway	4.6	3	7	6	4	3
3	Iceland	5	4	1	10	3	7
4	Finland	5.4	2	3	4	12	6
5	Sweden	6.2	5	2	11	5	8

Unicef rapport

- Nederland staat:
- # 1 op: materieel welzijn, onderwijs en gedrag & risico's
- # 4 op: huisvesting & omgeving
- # 5 op: gezondheid & veiligheid

Andere kant:

cijfers van NJI, Trimbos en GGZ

- 2015: 1,9 miljoen gezinnen met kinderen tot achttien jaar, waarin 3,5 miljoen kinderen
- 2014: 421.000 kinderen in een huishouden onder de lage-inkomensgrens (bijna 13%)
- 2014: 691.331 kinderen tot 25 jaar groeien op in éénoudergezin
- 2012: 600.000 kinderen groeien op in gezin waarin tenminste één ouder met psychische en/of verslavingsproblematiek

Vervolg cijfers

- 2012: ongeveer 5% van alle jeugdigen in Nederland (170.000 kinderen) heeft een psychische stoornis
- 2010: waren ruim 118.000 kinderen en jongeren blootgesteld aan een vorm van kindermishandeling
- 2010: 60.000 kinderen wonen in een gezin waarin sprake is van huiselijk geweld
- Jaarlijks maken 70.000 thuiswonende kinderen de scheiding van hun ouders mee

De rugzakken blijven

- Veel van deze leerlingen komen dagelijks naar school met een rugzak vol verdriet, wanhoop, frustratie, onbegrip, boosheid, ontredde- ring, somberheid en angst
- Het is aan het onderwijs, de leerkrachten, om de vaak verborgen codes te ontcijferen
- Noodzaak: meer zicht op het onbegrijpelijke en ontwrichtende gedrag, ter voorkoming van een verkeerde- of quick fix benadering

Misinterpretatie

Vaak realiseren leerkrachten zich niet dat leerlingen die blootgesteld zijn aan onvermijdbare en overweldigende stress, zich gaan misdragen, niet luisteren of op allerlei foute manieren aandacht vragen. Dit gedrag kan leiden tot een bestraffende reactie van de leerkracht. Het wangedrag van de leerling is immers zo gericht en bewust! 'Hij had zich gisteren prima in de hand, dus dat moet hij vandaag ook kunnen.' Maar... als we eens wisten wat zich gisteravond heeft voorgedaan, of vanmorgen voor schooltijd, dan zouden we diezelfde leerling beschermen in plaats van straffen. (Katz, 1997)

Inhoud

- Trauma - Stress - Gedrag
- Traumatriggers
- Hechting
- Traumasesensitief onderwijs

Trauma

- Traumatische ervaringen zijn overweldigend, ze leiden tot negatieve emoties als schaamte, hulpeloosheid en angst. Er is sprake geweest van fysieke-, geestelijke- of emotionele bedreiging
- Zie artikel: ‚Connectie in plaats van correctie’

Hechting

- Hechting is een proces waarin jonge kinderen veiligheid, vertrouwen en steun zoeken en vinden bij ouders/verzorgers
- Hechting is een instinctmatig proces (fysiologisch, emotioneel, cognitief en sociaal) met als doel het nageslacht te beschermen tegen gevaar en voor te bereiden op het gezond, zelfstandig functioneren op latere leeftijd
- Een goede hechting is cruciaal voor gezonde exploratie, zelfvertrouwen, zelfbeeld en gezonde relaties.....

Gevolgen op lange termijn

‘Traumatische gebeurtenissen uit de vroege kinderejaren verdwijnen niet, maar zijn als kindervoetafdrukken in cement en worden veelal het hele leven meegedragen.’

Felitti in: Lanius & Vermetten (2010).

EDITED BY

Copyrighted Material

Ruth A. Lanius • Eric Vermetten • Clare Pain

THE IMPACT OF
EARLY LIFE
TRAUMA ON
HEALTH AND DISEASE

The Hidden
Epidemic

Copyrighted Material

CAMBRIDGE

Medicine

The Adverse Childhood Experiences Study

- ACE-study (1997 - 2015)
- Robert Anda & Vincent Felitti
- Vroegkinderlijk trauma en de lange termijn effecten
- Centers for Disease Control and Prevention - Atlanta
- Kaiser Permanente - San Diego
- 17.000 deelnemers aan het onderzoek

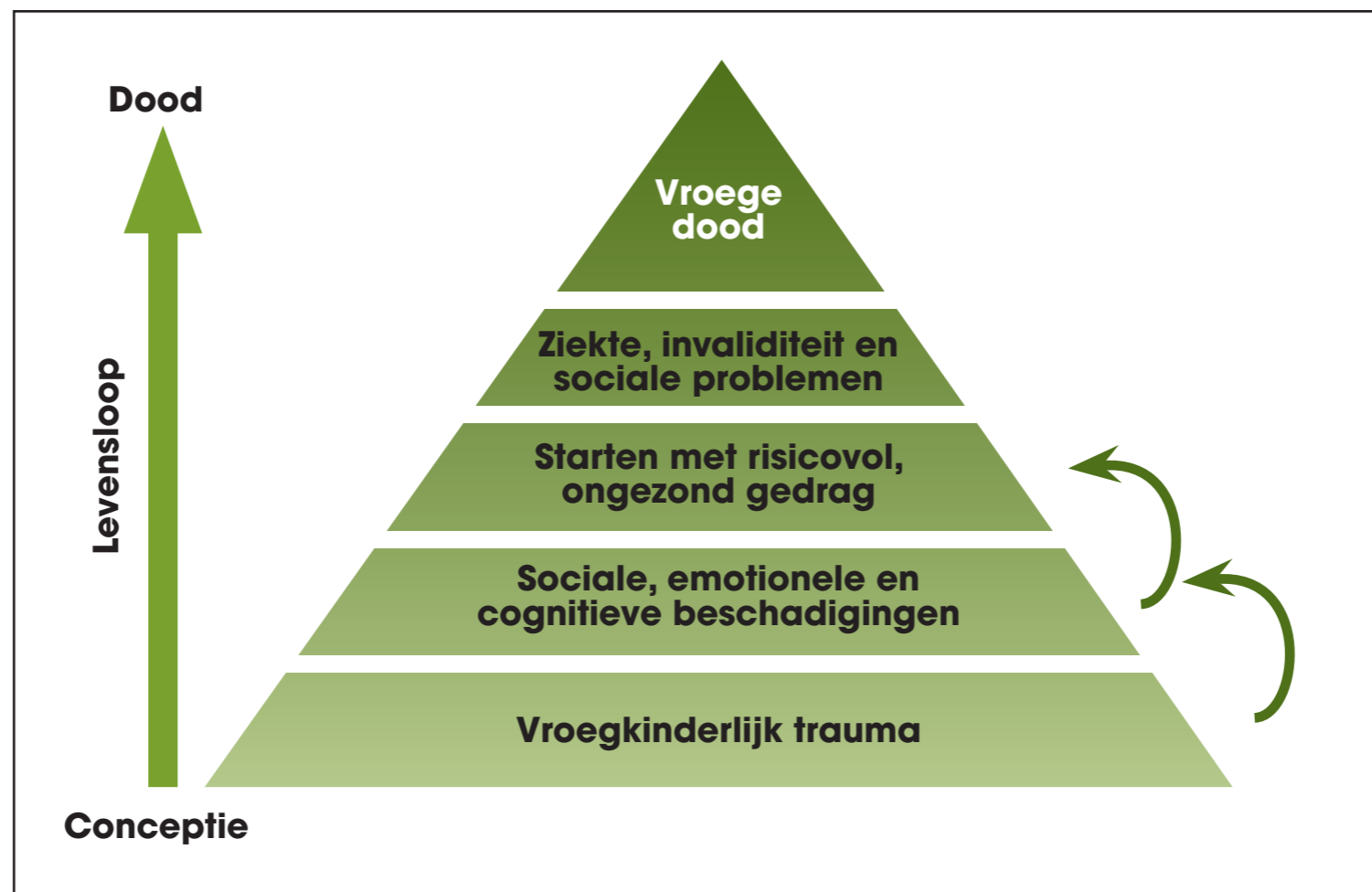
ACE Study

- Retro-perspectief (achteruit kijkend) onderzoek onder 17.000 verzekerden van Kaiser Permanente in San Diego (middle class)
- Vragenlijst met 10 items over ervaren mishandeling/verwaarlozing/psychische- en andere problematiek in het gezin

Items in de ACE Study

- Emotionele- fysieke- seksuele mishandeling
- Emotionele- fysieke verwaarlozing
- Getuige zijn van mishandeling
- Opgroeien in gezin met alcohol- drugs- psychiatrische problematiek
- Opgroeien met 1 ouder vanwege scheiding
- Opgroeien met gezinslid in gevangenis

ACE Piramide

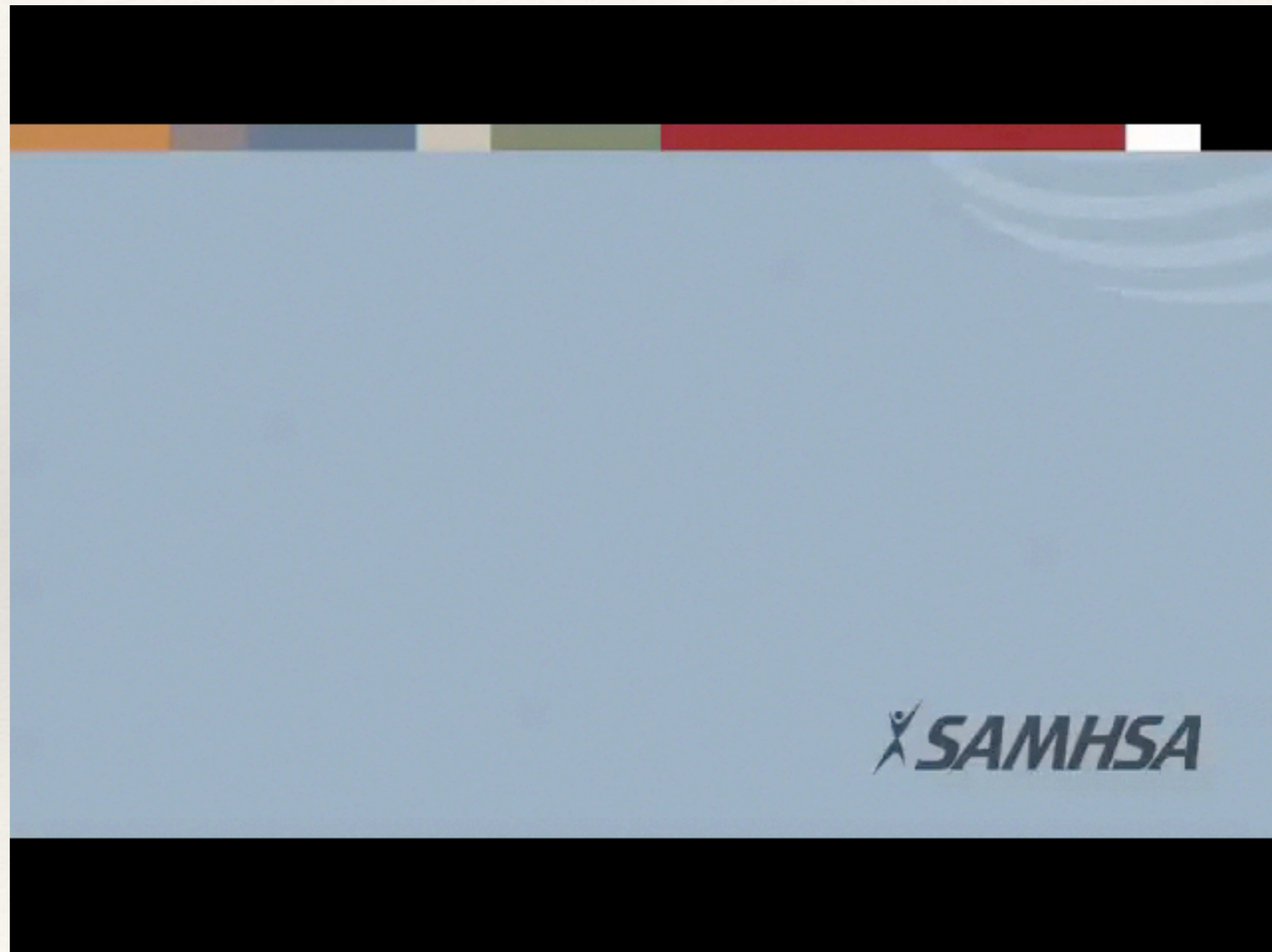

Figuur 3. De ACE study-piramide. De gevolgen van vroeg kinderlijk trauma in de latere leeftijdsfases.

Bron: Ace-study, 1998.

Robert Anda:

Veel psychische- en verslavingsproblematiek is te voorkomen door stress reductie bij jonge kinderen

Stress

- Een dosis normale stress is bevorderlijk voor de ontwikkeling, en helpt kinderen en jongeren zich weerbaar te maken voor tegenslag en moeilijkheden in het leven

Toxic Stress

- Stress op jonge leeftijd die chronisch en herhalend is
- Waarbij het ontbreekt aan een troostende, beschermende volwassene
- Waarbij het stress systeem geactiveerd blijft en niet gereset wordt

Three Core Concepts in Early Development

3 Toxic Stress Derails
Healthy Development
Negatieve stress belemmert
een gezonde ontwikkeling

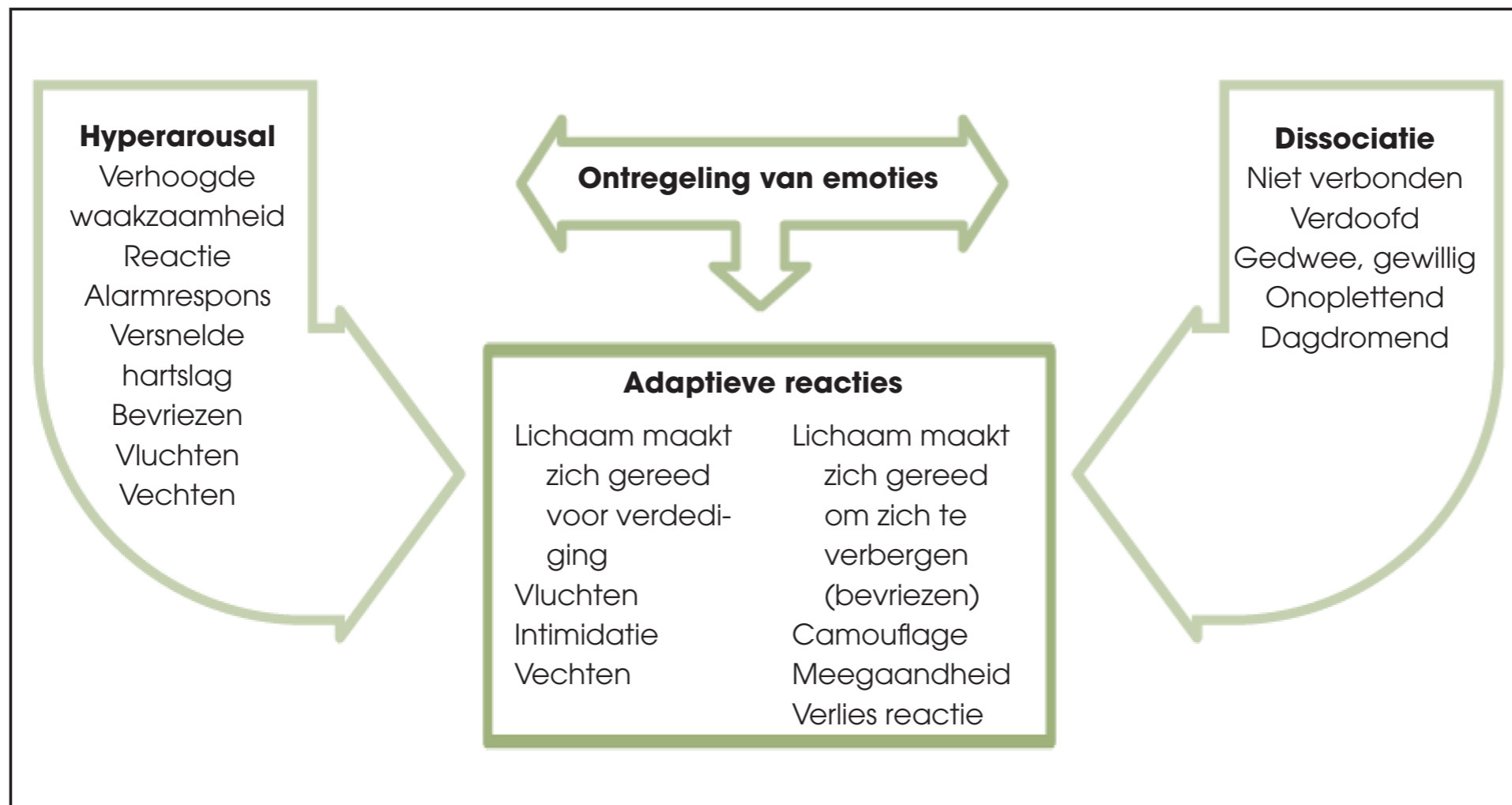
NATIONAL SCIENTIFIC COUNCIL ON THE DEVELOPING CHILD

Center on the Developing Child HARVARD UNIVERSITY

Stress en de hersenen

- Toxic stress op jonge leeftijd belemmert de groei en de ontwikkeling van de hersenen of breekt ze weer af
- Het alarm systeem is verkeerd afgesteld, gaat te snel af is constant geactiveerd
- Dit is terug te zien in het gedrag van kinderen en jeugdigen, ze staan direct in de 'overlevingsmodus': fight - flight -freeze.

Trauma -Stress reacties

Figuur 1. Trauma- en hechtingsproblematiek reacties

Bron: *Calmer Classrooms. A Guide to Working with Traumatized Children* (Downey, 2007).

Bruce Perry

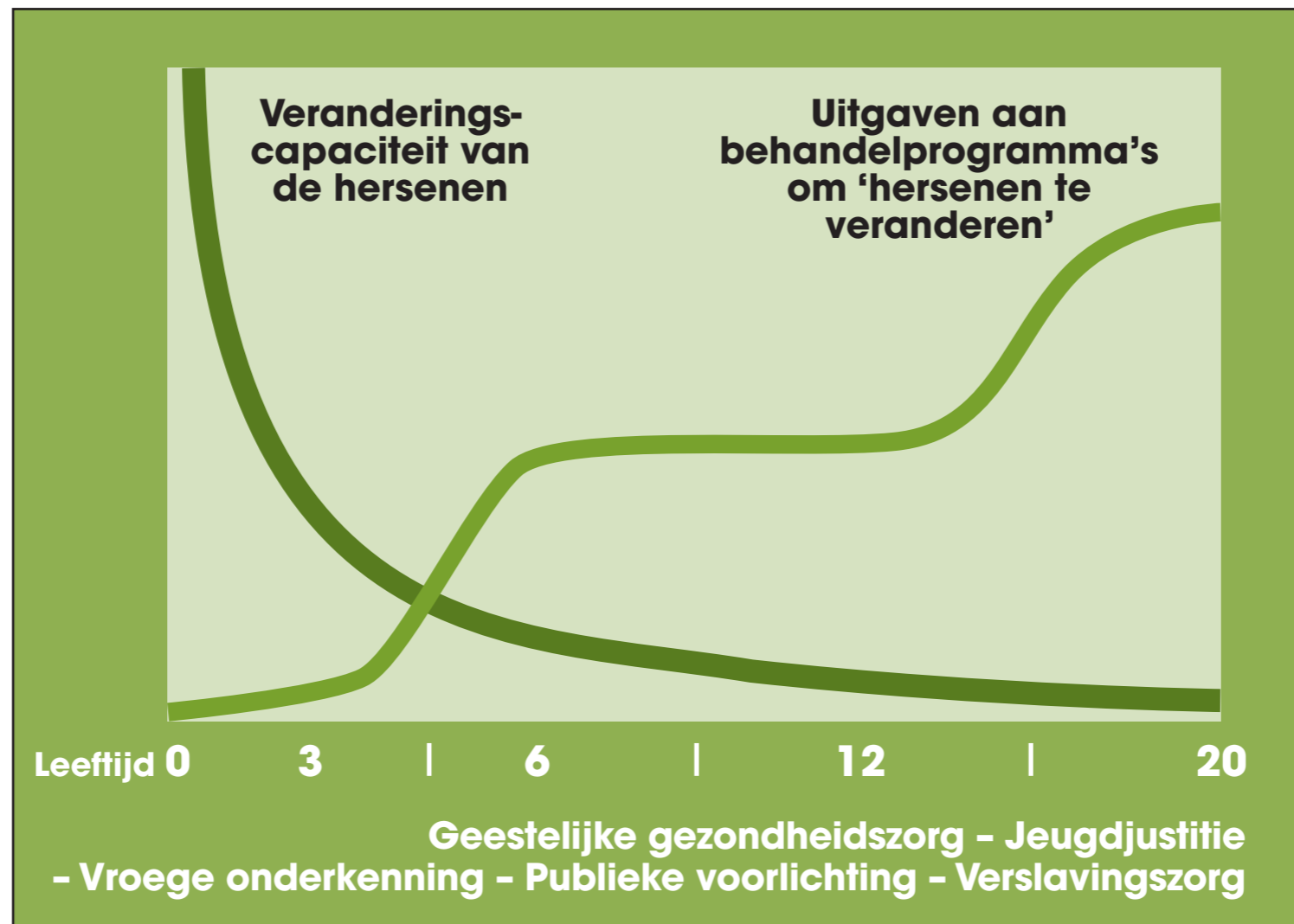
Bruce Perry: Het is niet gedrag, het zijn de hersenen'

Oproep van Perry

- Verspreid de huidige kennis over de ontwikkeling van de hersenen op jonge leeftijd
- Gebruik het momentum van de vroege kindertijd
- Pak de relationele armoede aan in de moderne wereld
- Connectie i.p.v. correctie !

„Windows of opportunity“ worden niet gebruikt

Figuur 2. Afstemming in de tijd met betrekking tot behandeling van trauma

Bron: *Maltreatment and the Developing Child* (Perry, 2004).

Trauma-triggers

- Fysieke- mentale mishandeling, misbruik
- Huiselijk geweld, verwaarlozing
- 3% gerapporteerd
- Door ACE-study en TNO-Augeo onderzoek is duidelijk dat % veel hoger ligt, topje van de ijsberg
= een verborgen epidemie!

Negatieve effecten van trauma

- ontregeling gevoelsregulatie (o.a. driftbuien)
- verstoorde hechtingspatronen
- plotselinge achteruitgang van gedrag
- wisselende stemmingen
- verlies van streven naar autonomie
- agressief gedrag naar zichzelf of anderen
- ontstaan van ontwikkelingsachterstanden

negatieve effecten van trauma

- ontregeling van lichaamsregulaties (slaap, voeding, zelfverzorging)
- veranderd zicht op de wereld
- gebrekkig productief gedrag
- veel somatische klachten (van darmklachten tot hoofdpijn)
- gebrek aan alertheid voor gevaar
- zelfhaat, zich schuldig voelen
- chronisch gevoel van onbekwaamheid

Wetenschap wil trauma's wegnemen

● Overall ter wereld proberen teams van onderzoekers trauma's weg te nemen met therapie, medicijnen en ingrepen in de hersenen.

wibnet.nl/trauma

WIBNET.NL

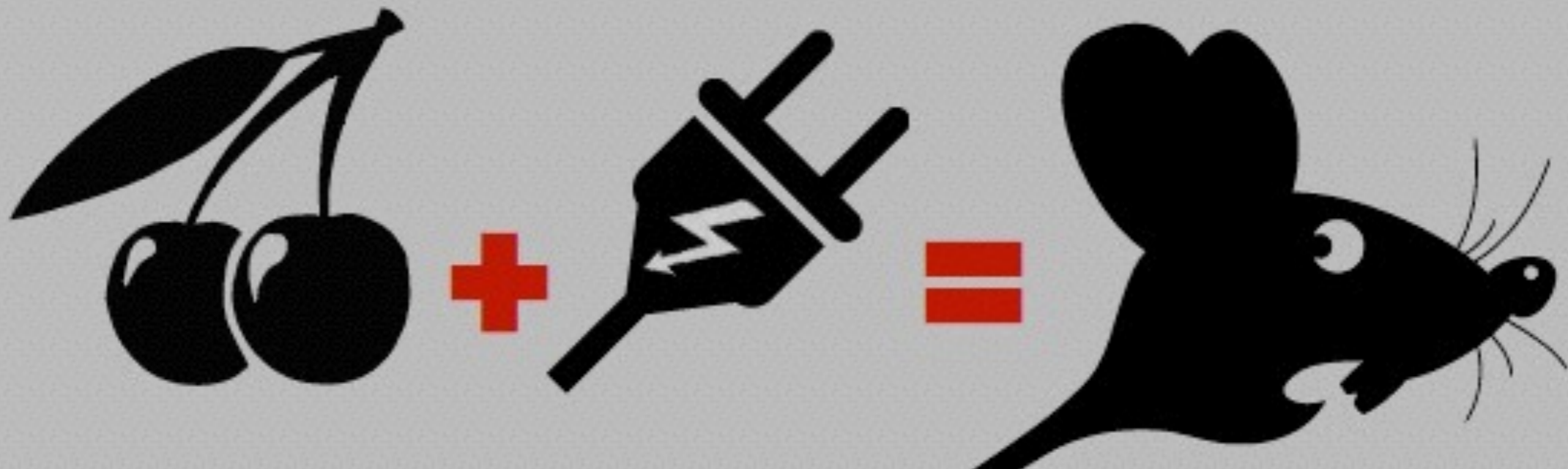

1^E GENERATIE

Tijdens een proef roken mannetjesmuizen aan kersen terwijl ze stroomstootjes in hun poten kregen. Na korte tijd krompen de muizen ineem bij een kersengeur.

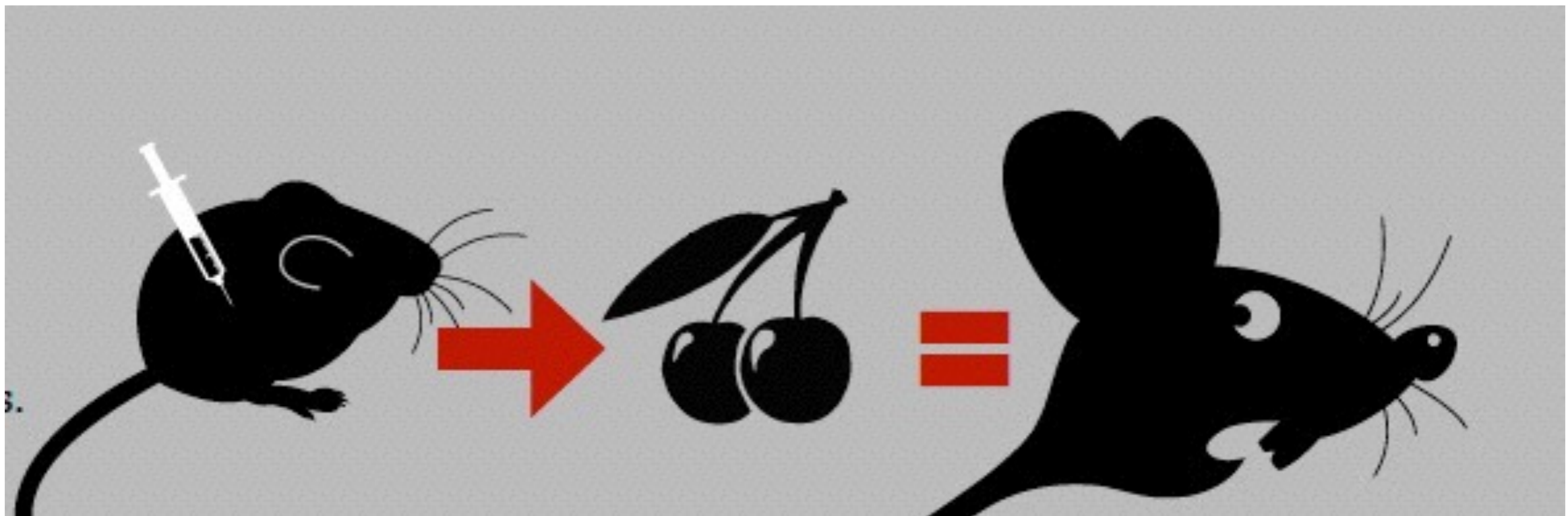
SHUTTERSTOCK

- Onderzoek Dias & Bessler (2014) Nature & Science

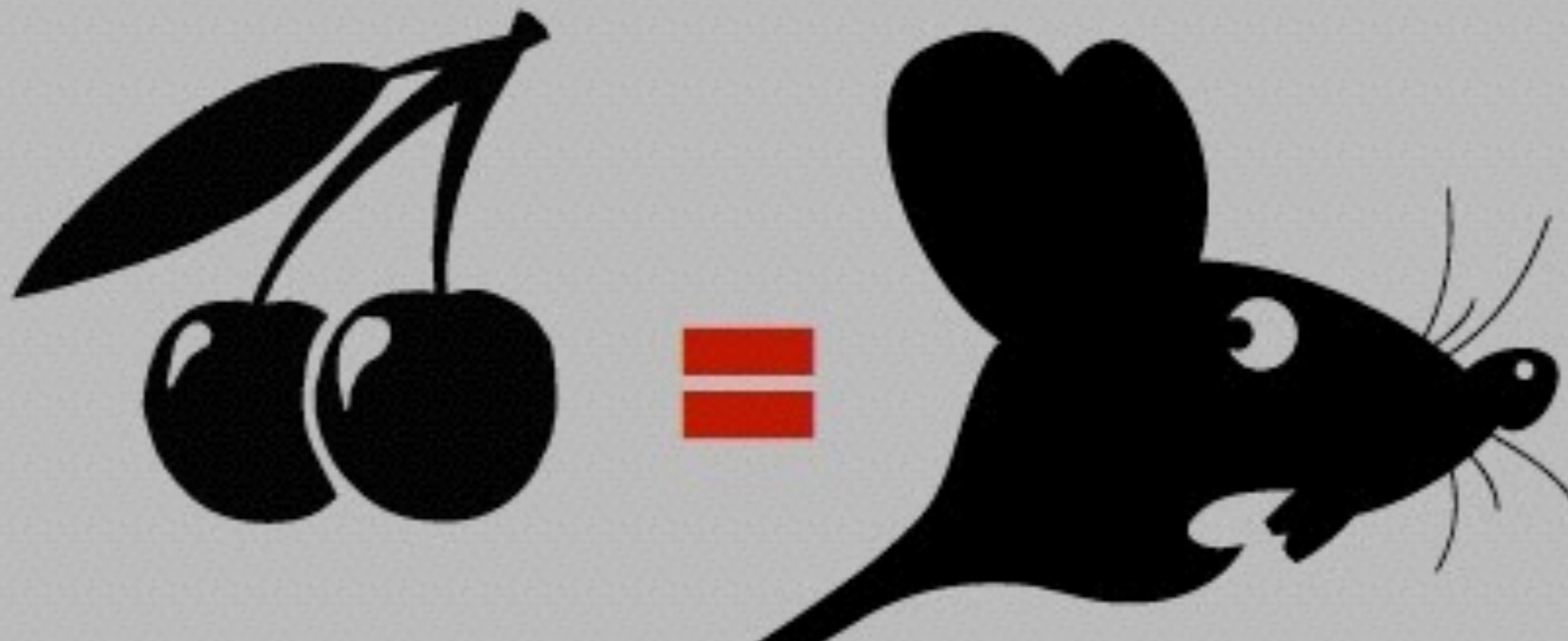
2^E GENERATIE

Vrouwtjes zonder trauma werden geïnsemineerd met sperma van de bang gemaakte eerstegeneratiemannetjes. De jonge muizen deinsden ook terug voor kersengeur.

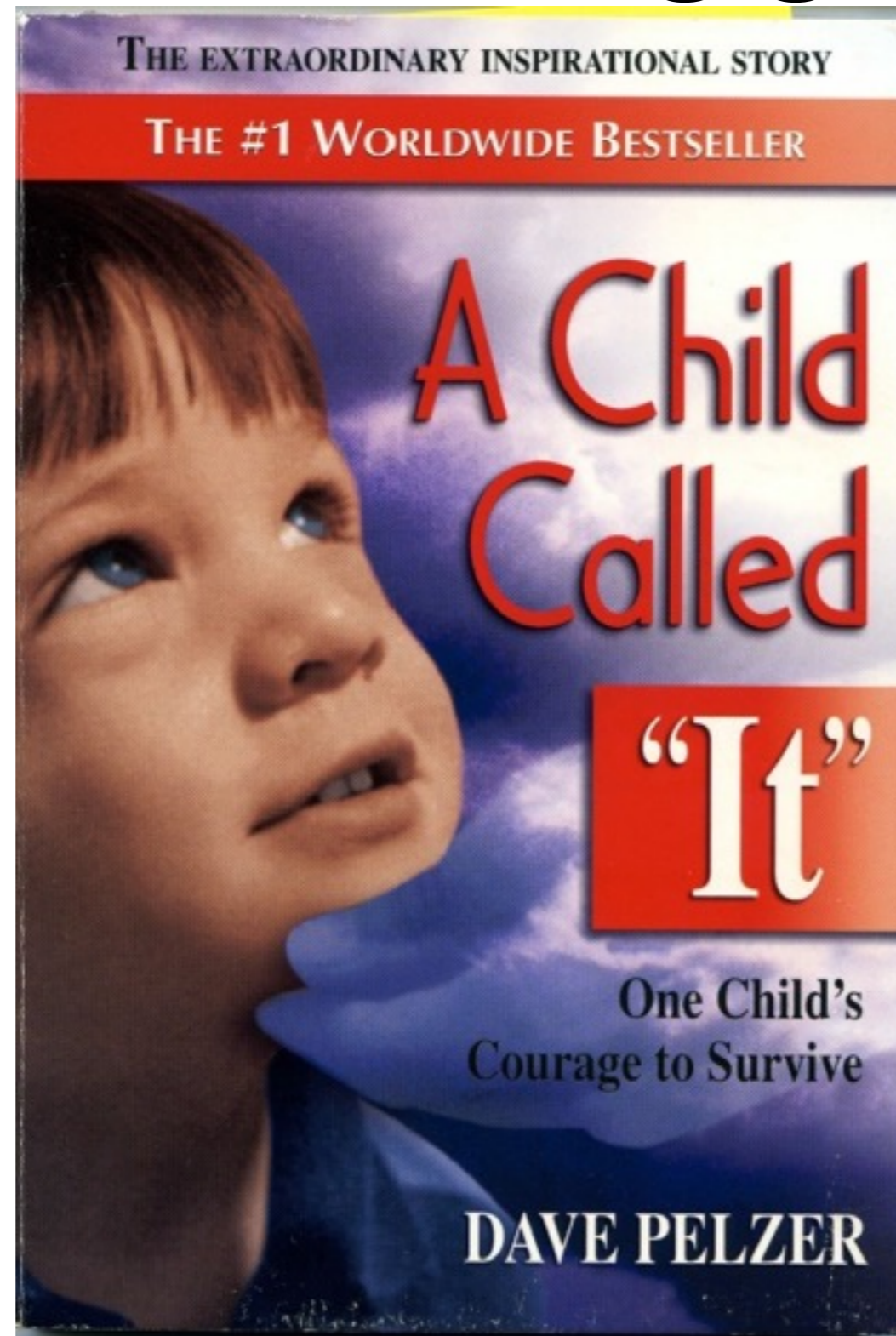

3^E GENERATIE

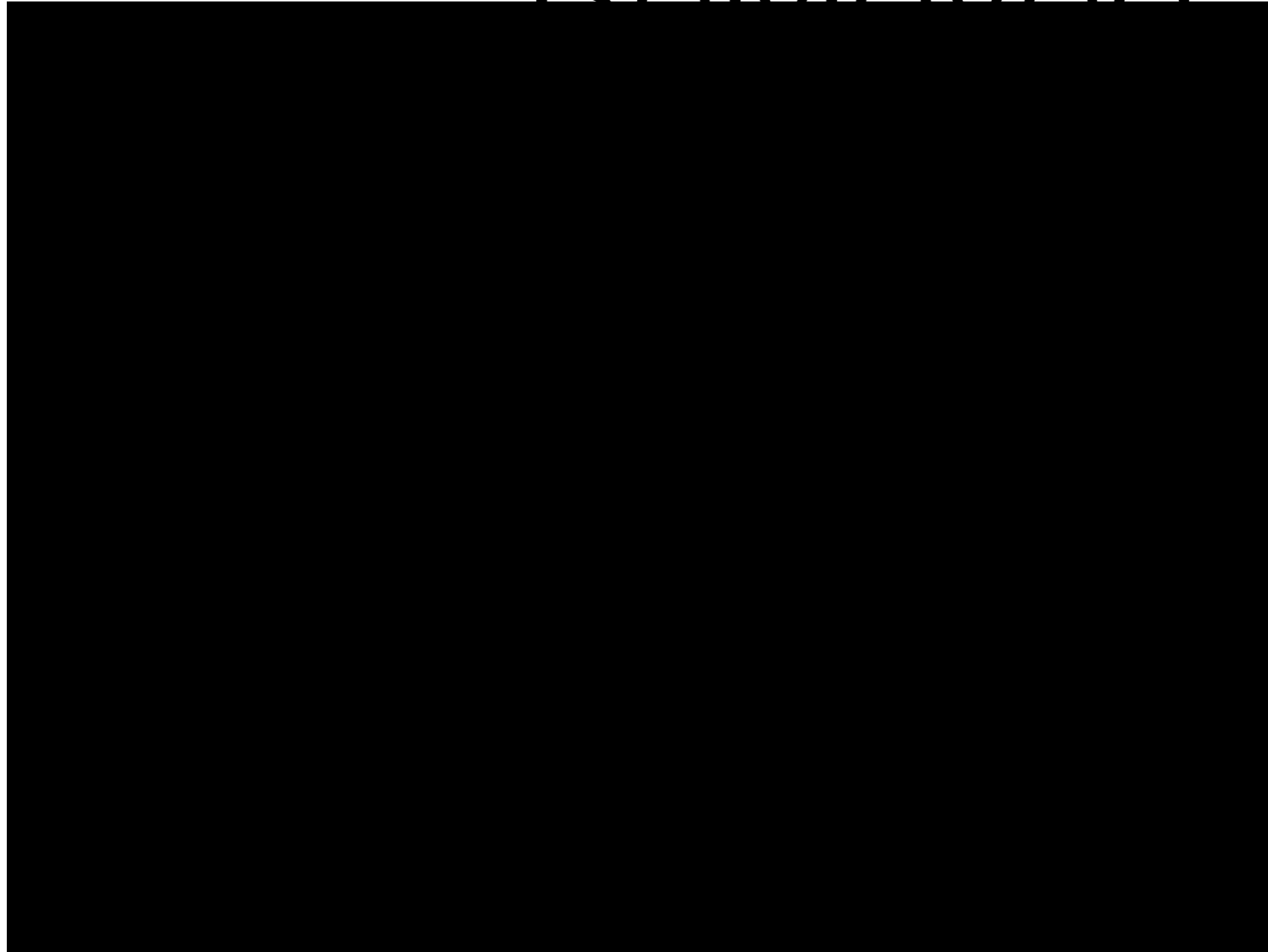
Getraumatiseerde tweedegeneratiemannetjes paarden met gewone vrouwtjesmuizen, en weer waren de jongen bang voor kersen. Dit gedrag hadden ze van hun opa geërfd.

Trauma-triggers

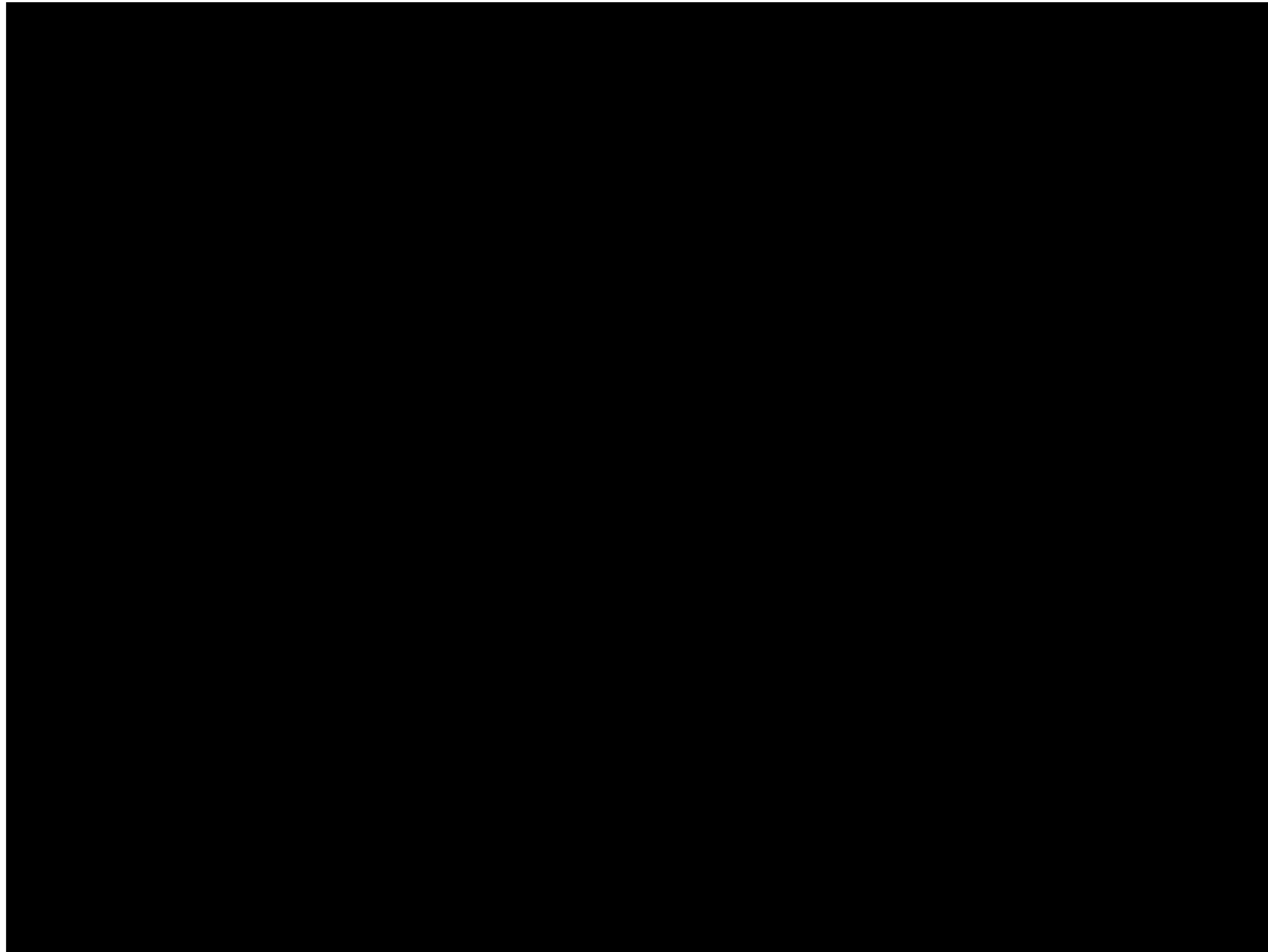

ReMoved

- Unseen, unheard, unwanted.....

Kindermishandeling chronisch onderschat

Daadkracht

NRCHANDELSBLAD 17
WOENSDAG 20 NOVEMBER 2013

Kindermishandeling, voer die adviezen nou eens uit

Rapporten over kindermishandeling verdwynen telkens in de bureaula, constateren *Corine de Ruiter en Ferko Öry*.

DENTAL TRIBUNE

— The World's Dental Newspaper —

- Udo Reijnders, forensisch arts:
 - Wat ik hier vertel, daar heb ik al tig keer over geschreven in tijdschriften, maar zolang er onvoldoende kennis is over mishandeling, zoals in de mondzorg, blijf ik doorgaan.
(november 2013)

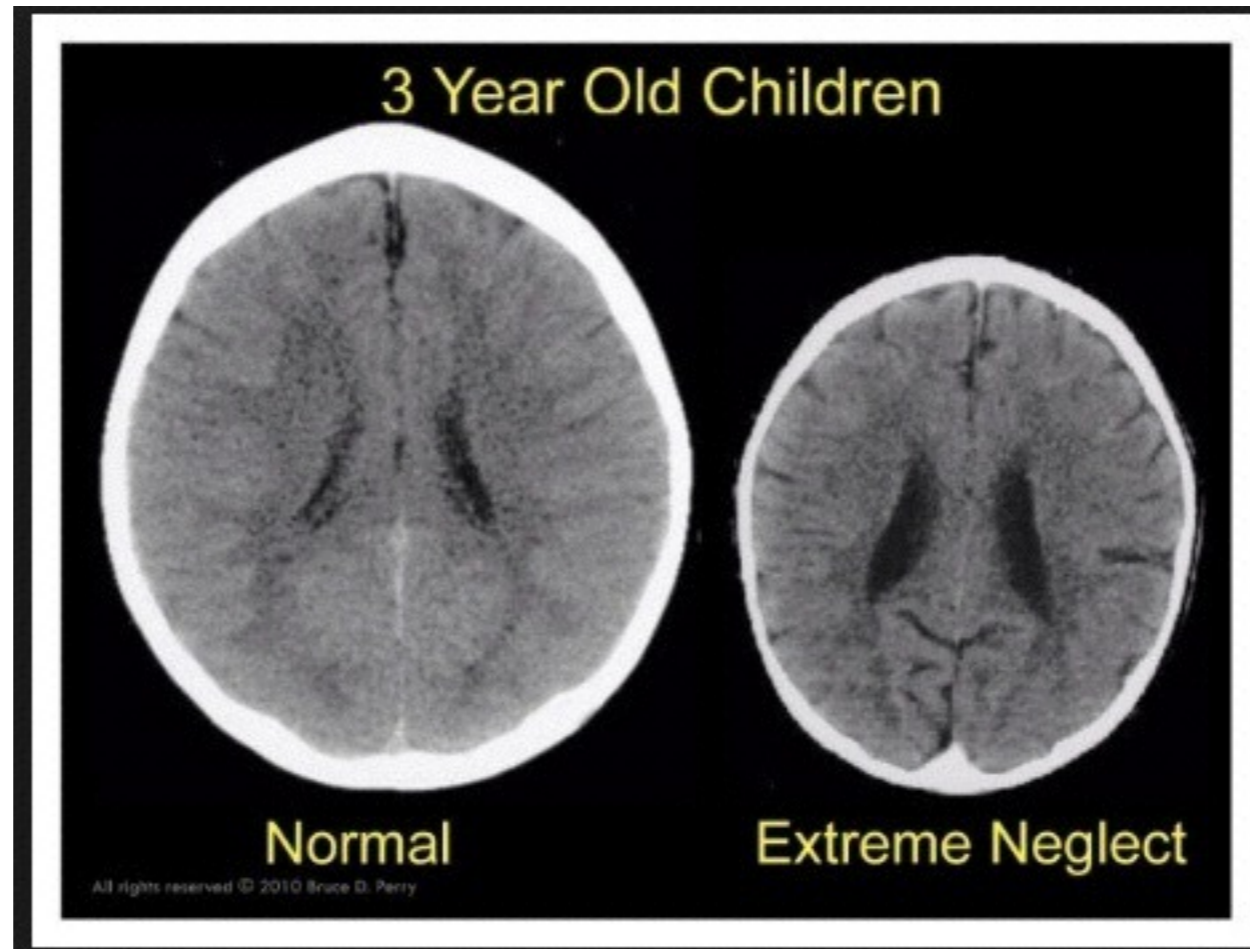
Daders vrijuit.....

Justitie

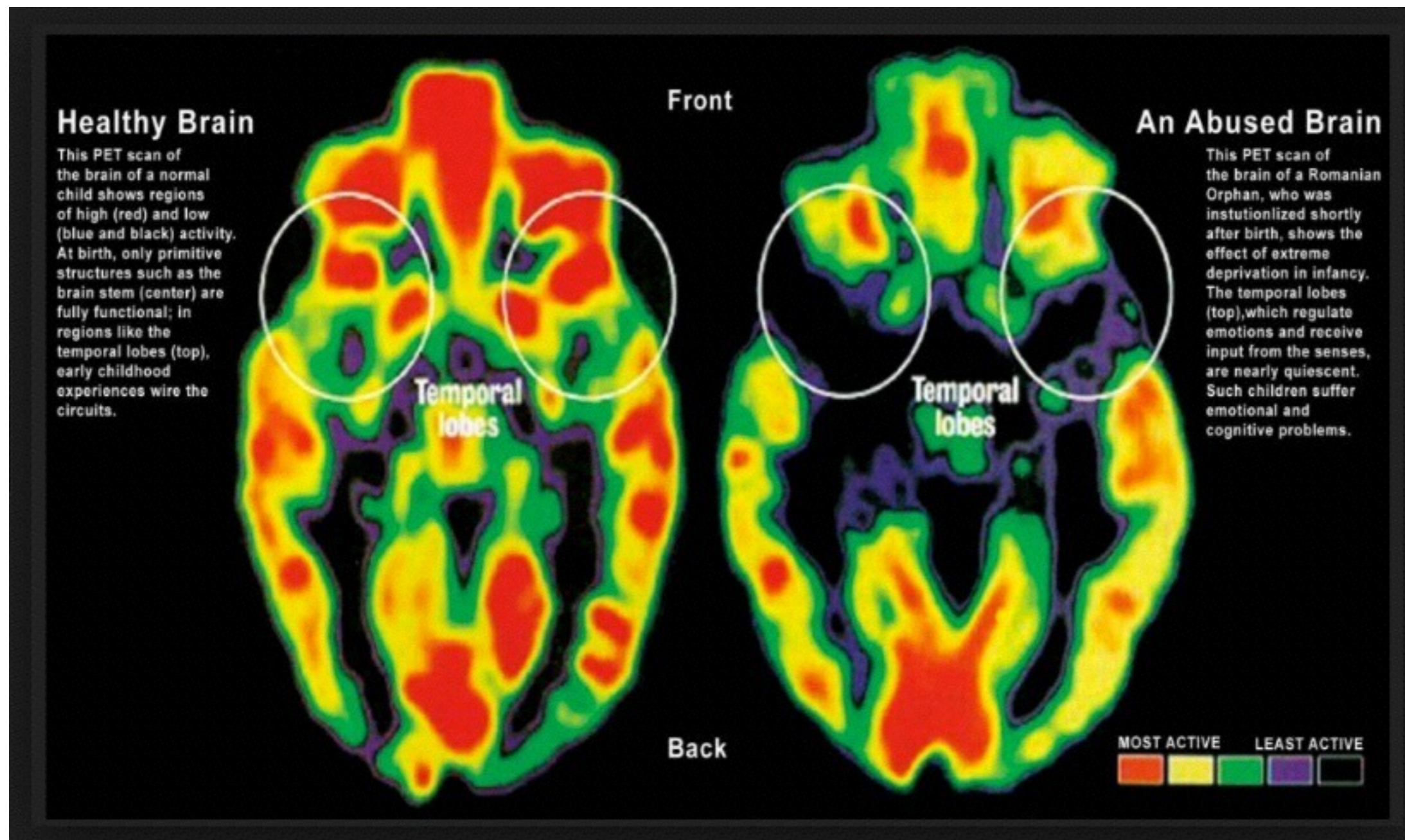
Kindermishandeling bijna nooit bestraft

Daders van kindermishandeling gaan bijna altijd vrijuit, blijkt uit onderzoek van tv-programma *Dit Is De Dag* (EO). Het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling stelde in twee jaar ongeveer 15 duizend zaken van kindermishandeling vast, maar in 2012 werd slechts 2.150 keer aangifte gedaan. Daaruit kwamen tweehonderd rechtszaken. Eenderde van de verdachten is vrijgesproken.

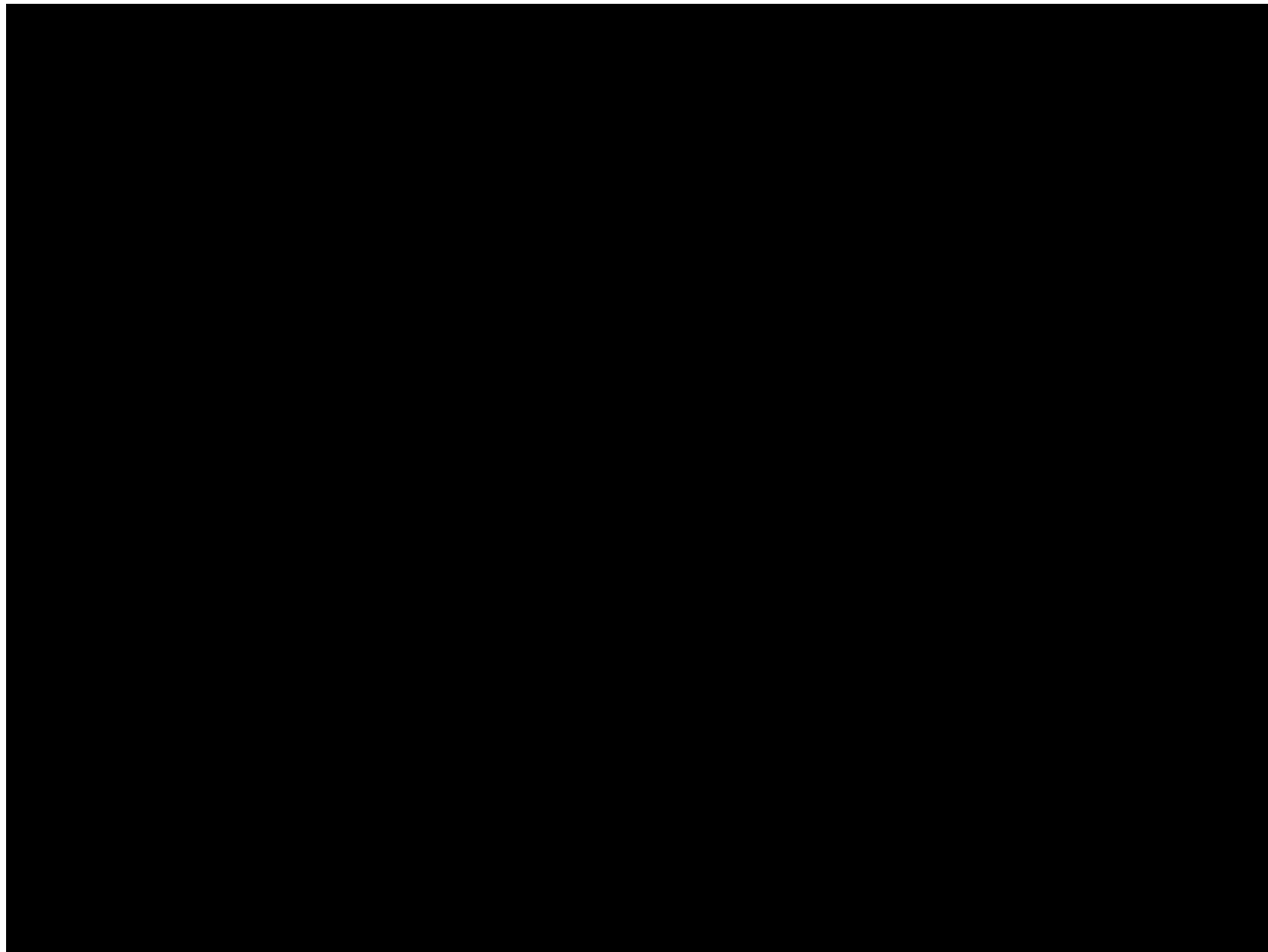
Gevolg van verwaarlozing

Beschadigde hersenen

Verwaarlozing

Trauma-triggers

- (V)echtscheiding
- Met het risico van PAS (parental alienation syndrome (Gardner, 1998)
- In DSM-5: psychologische mishandeling bij kinderen in het kader van relatieproblemen ouder-kind

Jaarlijks maken 70.000 thuiswonende kinderen de
scheiding van hun ouders mee

Trauma-triggers

- Overlijden van ouder, gezinslid, vriend
- Psychische- en/of verslavingsproblematiek bij ouders of gezinsleden (1.200.000 kinderen en jeugdigen tot 22 jaar hebben daar mee te maken, 33% ontwikkelt later klachten)
- Gevangenschap van een ouder of broer of zus
- Vluchtelingen- en asielzoekers kinderen
- Pestproblematiek, natuurramp, ongeluk, gezinsmoord

Ed

- Gedrag na verlieservaring

Traumaspesifieke aanpak PACE methodiek

- Daniel Hughes werkt in zijn therapie met:
- Playfulness - Acceptance - Curiosity -Empathy
- Een methodiek die zorgt voor psychologische veiligheid, en die vertrouwen geeft in de belangrijke hechtingsfiguren in de omgeving van het kind
- De leerkracht is **geen therapeut**, maar elementen uit deze methodiek, kunnen erg behulpzaam zijn in het werken met getraumatiseerde leerlingen!

PACE

- **Playfulness:** Interacties met een speels karakter: bewegen, lachen, giechelen, overdreven gezichten trekken, spelen met de stem (toonhoogte, tempo, ritmiek) De houding van de leerkracht is positief hoopvol, open en spontaan.

Vervolg PACE

- **Acceptance:** Het onvoorwaardelijk accepteren van de leerling achter het gedrag. Het gedrag is namelijk op dát moment de beste poging in het omgaan in dié situatie, met zijn verschillende belangen, wensen en behoeftes

Vervolg Pace

- **Curiosity:** het gaat om een niet beoordelende en niet veroordelende nieuwsgierige en onderzoekende houding naar de leerling. Het vraagt een 'niet wetende', actieve belangstelling voor de ervaring van de ander.

Vervolg PACE

- **Empathy:** hierbij gaat het om verbale en non-verbale signalen die de leerling duidelijk maken dat de leerkracht bereid is mee te gaan in zijn emoties. Je ondergaat actief het gevoel van de ander en deelt dit ook: “Hoe heb je dat gedaan al die jaren? Voelde je je niet vreselijk alleen?”

Tips

- De expliciete focus op het leren aangaan van relaties, is een eerste stap in de ontwikkeling van een traumasensitieve school.
- Werken aan een goede, kwalitatief hoogwaardige leerkracht - leerling relatie.
- Er is meer dan de cognitieve ontwikkeling van leerlingen!

Tips

- Help leerlingen bij het herstellen van hun beschadigde 'hersenenarchitectuur'. Nieuwe, gezonde en positieve ervaringen vormen nieuwe gezonde neurale paden in de hersenen.
- De hersenen ontwikkelen zich ervarings- en gebruikersafhankelijk.

Tips

- De leerling verkeert in de survivalmodus, waardoor de hogere hersenfuncties (nadenken, planning, zelfoverleg, beheersen van frustraties) op een laag pitje werken. Doorzie deze traumaresponse! Reageer met begrip, empathie, geduld.
- Bied fysieke activiteiten aan (gym, actieve pauzes, fysieke bezigheden) zorgt voor productie van BDNF (brain-derived neurotrophic factor). Belangrijk bij de vorming van nieuwe hersencellen.

Tips

- Help leerling bij verwerken van informatie en instructie. Er is vaak sprake van concentratieproblematiek, gebrekkige besluitvaardigheid, moeizame planning.
- Help de leerling bij het aanleren van sociale vaardigheden, om op school te overleven. (manier van aandacht vragen, oplossen van meningsverschillen)

Tips

- Vanuit angst laten veel getraumatiseerde leerlingen koppig, agressief, boos, ongemotiveerd, stil, teruggetrokken gedrag zien. Ze proberen in hun overlevingsdrang, zelf de **regie** te nemen in situaties. Controle is belangrijk voor ze.
- Daarnaast is de leerkracht verantwoordelijk voor de situatie in de klas en op school. De leerkracht eist ook de regie op. Zie daar een vaak voorkomende conflictbron.
- Geef de leerling waar mogelijk de regie. Of bied hem meerdere acceptabele opties waaruit gekozen kan worden.

Kennis over hechting

Men hoeft hechting niet te begrijpen of zelfs van het bestaan van hechting af te weten, om te profiteren van de werking en de kracht ervan. Net zoals men computers of auto's gebruikt zonder er verstand van te hebben. Maar wanneer het fout gaat, is kennis vereist! Zolang de hechting werkt kunnen we ons veroorloven simpelweg ons instinct te volgen. Wanneer het hechtingsproces verstoord wordt, werken ook onze instincten niet meer. (Neufeld & Maté, 2006)

Gevolg Hechtingsproblematiek: oppositioneel & Anti-sociaal gedrag

Ik maak me grote zorgen over het feit dat, zoveel jaar na de publicaties over de hechtingstheorie, er nog steeds zo weinig weet is van de effecten van verlies en trauma, zeker waar het oppositioneel en antisociaal gedrag van jongeren betreft. (Wingfield, 2008)

Hechtingstheorie

- Hechting is een instinctmatig proces met fysiologische, cognitieve en sociale aspecten met als doel het nageslacht te beschermen tegen de gevaren van de buitenwereld en voor te bereiden op het gezond zelfstandig functioneren op latere leeftijd

Hechting

- Hechting is het proces waarin in zuigelingen, jonge kinderen vertrouwen en steun zoeken en vinden bij ouders en/of verzorgers (voeding, verschoning, aandacht, aanraking)

Risicofactoren bij hechting

- Bij het kind: ongewenst zijn van het kind, adoptiekind, prematuriteit, moeilijk temperament, opvallende lichamelijke gebreken
- Bij de ouders en gezin: verwaarlozing, mishandeling, psychische problematiek bij ouders, trauma's tijdens zwangerschap of vlak daarna, echtscheiding, overlijden van ouder of gezinslid, veel wisselende opvoeders, tiener- en alleenstaande moeder
- In de omgeving: armoede, werkeloosheid, recente migratie of vlucht uit moederland, slechte woonomgeving, geen of gering steunend netwerk voor het gezin of moeder

Hechtingsproblematiek op school

- *Ervaringen op school:*
- Geen band mee op te bouwen
- Alsof je steeds op de verkeerde knop drukt
- Niet te handhaven in de groep
- Totaal onvoorspelbaar gedrag
- Om moedeloos van te worden
- Relatieve vaardigheden op 1/3 van kalender leeftijd

Oil & Water -Larry Smith

- Olie en water zijn twee niet mengbare stoffen. Om ze te mengen is er een hulpstof (emulgator) nodig
- Voor hechtingsproblematiek en onderwijs geldt hetzelfde, waarbij de leerkracht de emulgator functie heeft
- Hoofdthema bij het onderwijs aan deze leerlingen is controle
- Vanuit zijn overlevingsstrategie wil de leerling situaties en mensen in zijn omgeving onder controle houden (angst reflex)

John Bowlby: Helpen je eigen verleden te ontdekken

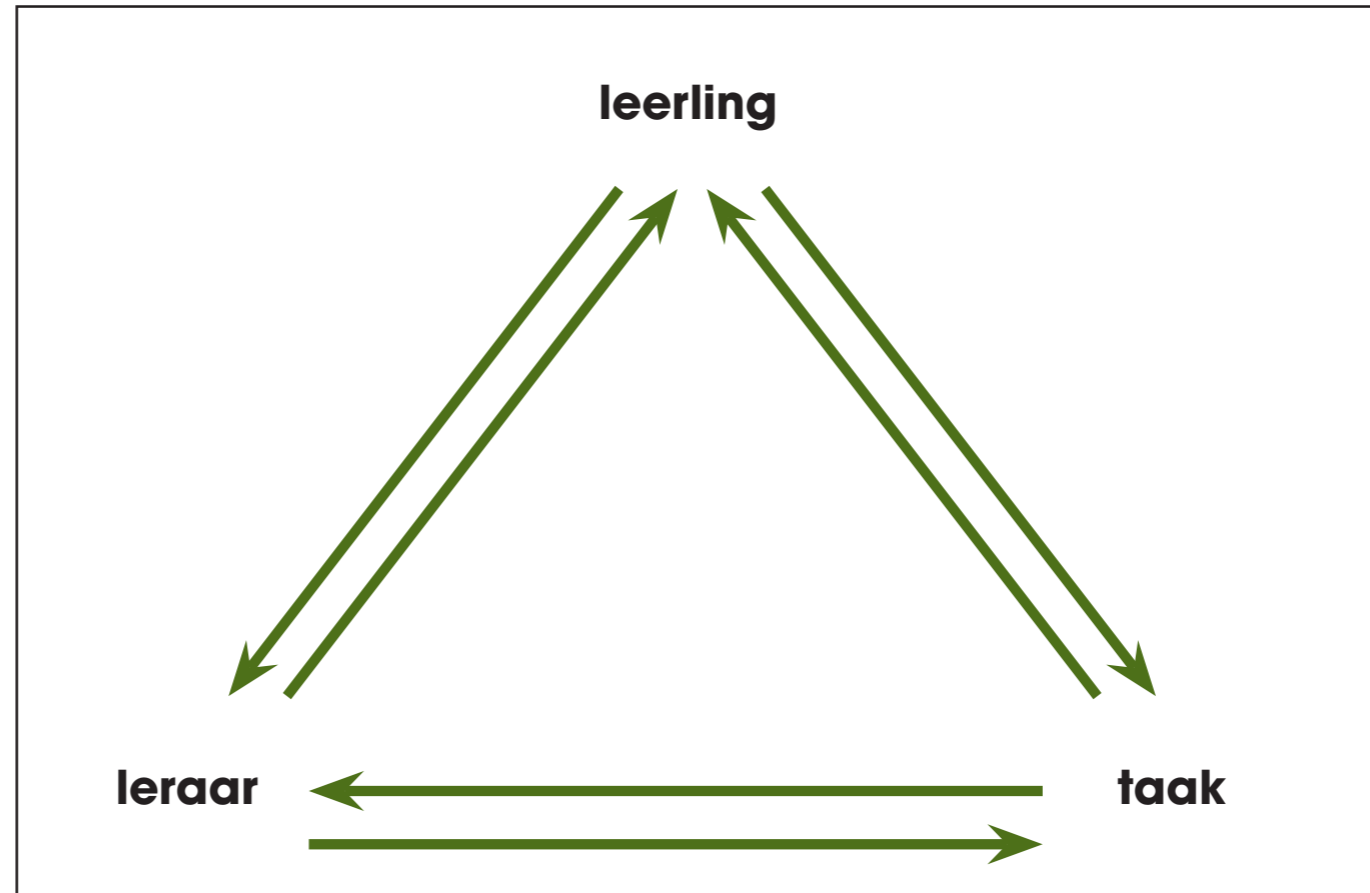
Mina

Ongepast gedrag?

Wat gebeurt hier?

Leerdriehoek van Geddes

Figuur 5. De leerdriehoek bij veilige hechting.

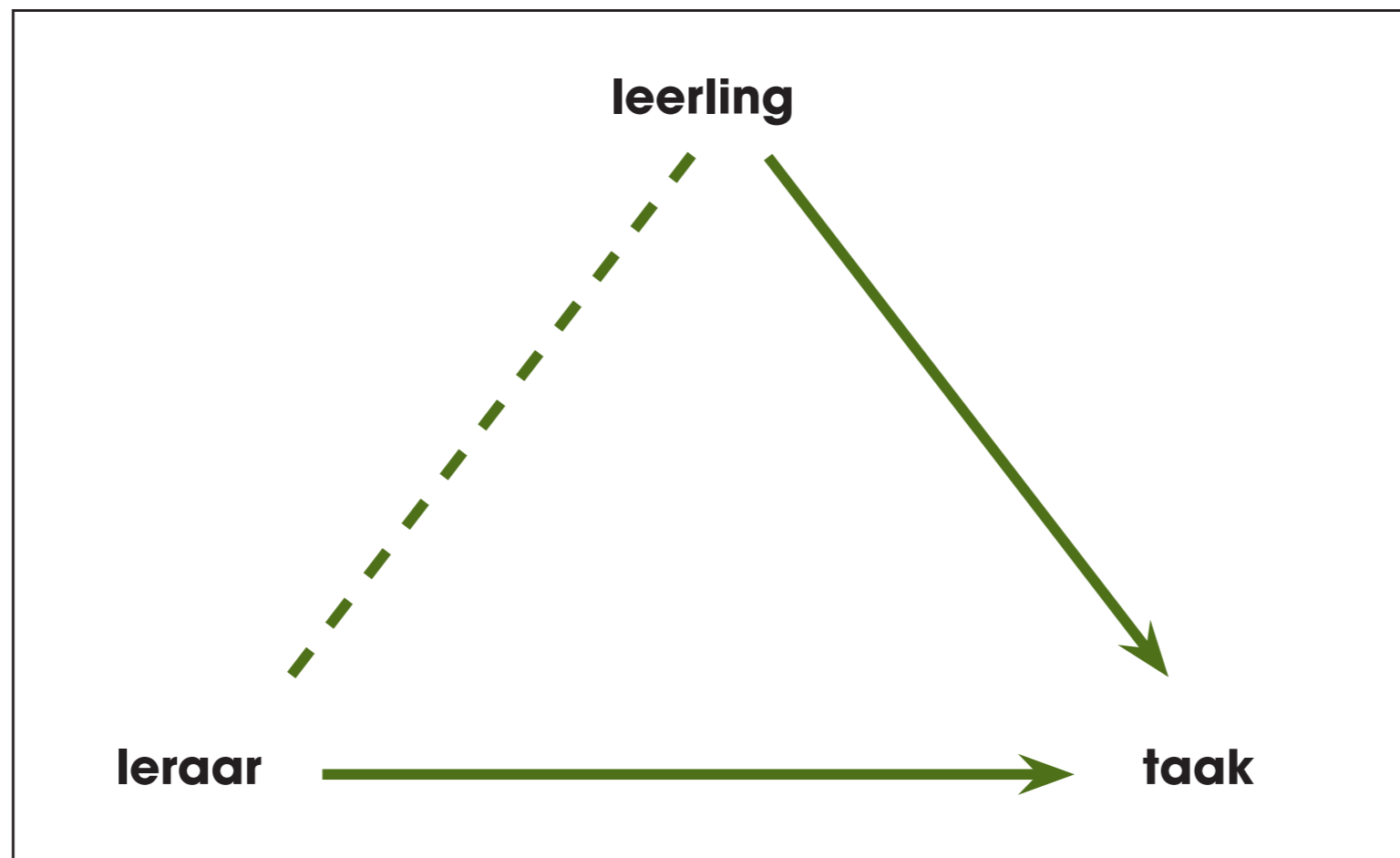
Overgenomen met toestemming van Worth Publishing Limited, London.

Bron: *Attachment in the Classroom* (Geddes, 2006).

Veilig hechting

- Er is sprake van een goede dynamiek tussen leerkracht en de leerling en de betrokkenheid bij de opgedragen taak. De leerling vertrouwt de leerkracht en weet dat de opgedragen taak te doen is.

Vermijdende hechting

Figuur 6. De leerdriehoek bij vermijdende hechting.

Overgenomen met toestemming van Worth Publishing Limited, London.

Bron: *Attachment in the Classroom* (Geddes, 2006).

Vermijdende hechting

(,ik doe het zelf wel')

- Leerprofiel: onverschillig in nieuw situaties, denkt geen steun van leerkracht nodig te hebben, is overgevoelig voor nabijheid van de leerkracht, wil taken autonoom uitvoeren (controle), pseudo zelfstandigheid

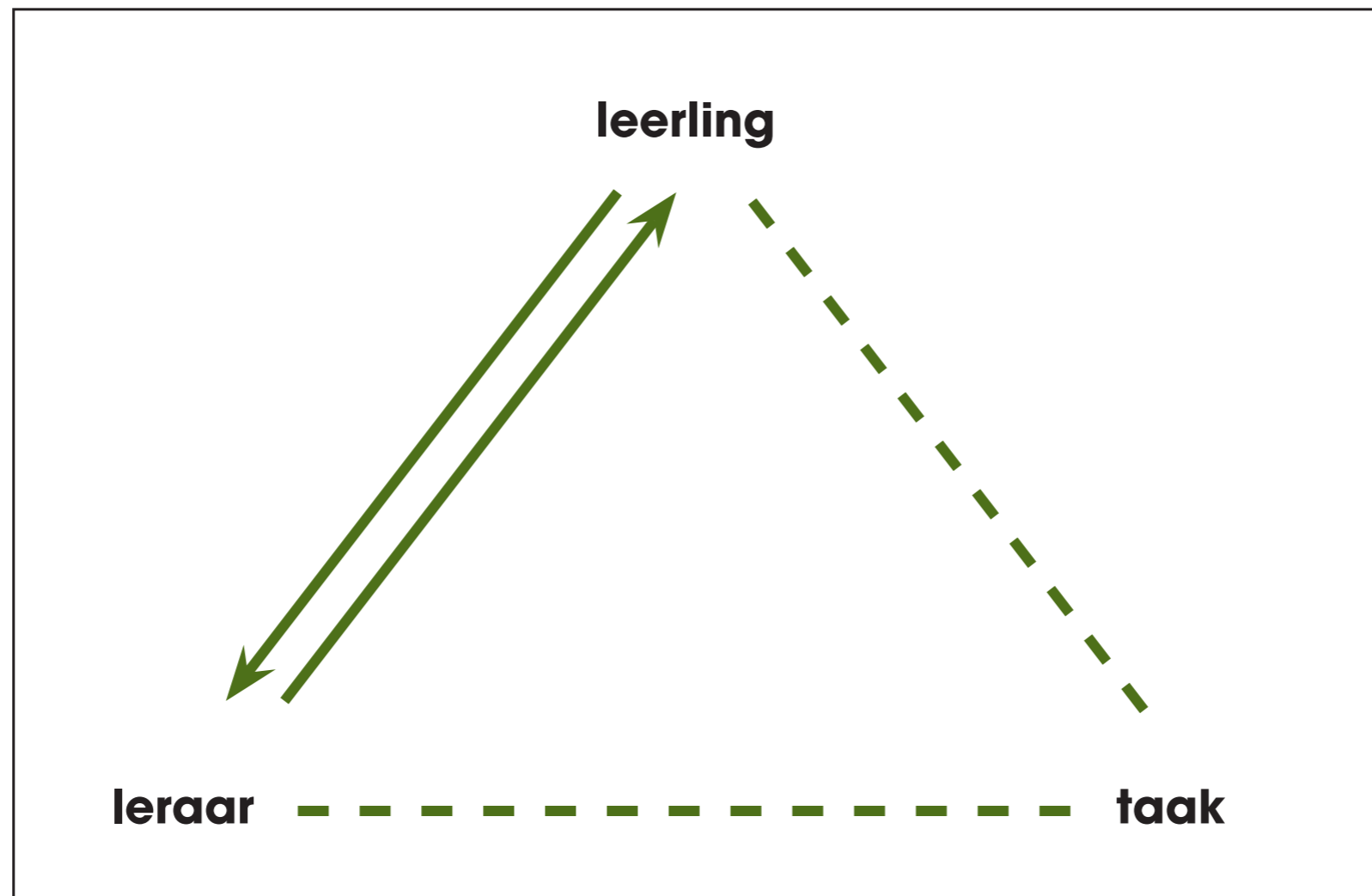
vermijding (133)

- De leerkracht:
- ziet de houding van de leerling niet als afwijzing
- dringt hulp niet op
- de relatie tussen leerkracht en leerling wordt veilig gemaakt door de taak/leeropdracht
- Veel structuur in opdrachten, maakt rol van leerkracht minder noodzakelijk

vermijding

- Inzet van mede-leerling(en) bij opdrachten om nabijheid van leerkracht draaglijk te maken
- Concrete opdrachten waar weinig beroep wordt gedaan op verbeeldend vermogen
- Invul- en aanvul oefeningen, sorteerspelletjes, constructies bouwen

Ambivalente Hechting

Figuur 7. De leerdriehoek bij ambivalente/afwerende hechting.

Overgenomen met toestemming van Worth Publishing Limited, London.

Bron: *Attachment in the Classroom* (Geddes, 2006).

Ambivalente hechting

(,Laat me niet alleen')

- Leerprofiel: veel angst en onzekerheid, vraagt veel aandacht van de leerkracht, afhankelijk van de leerkracht, bij frustratie vijandigheid naar leerkracht, moeite met focus op de taak uit angst de aandacht van de leerkracht te verliezen
- Deze groep leerlingen laat (mogelijk) verzuim zien vanwege scheidingsangst van verzorger

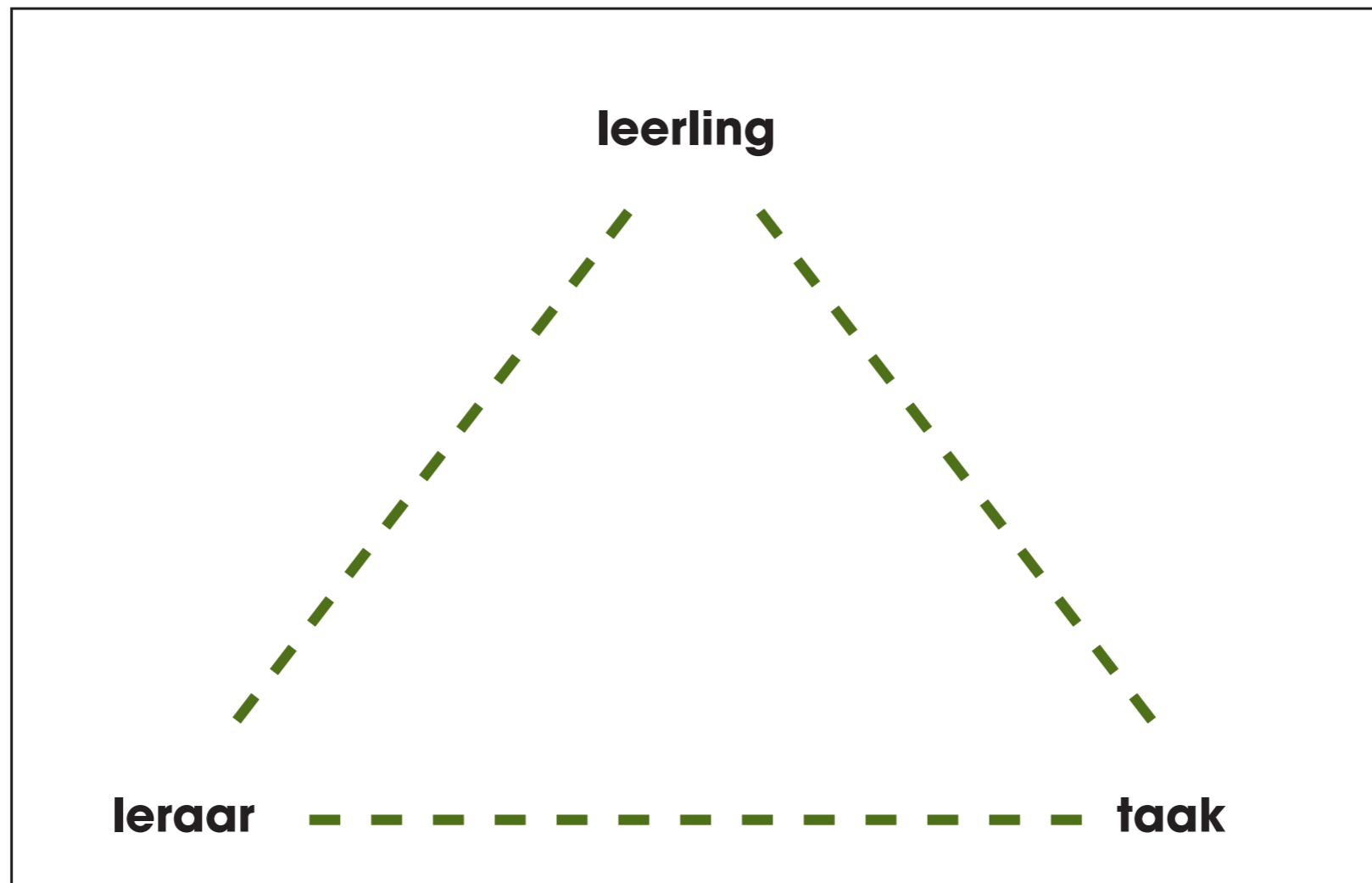
Ambivalent (138)

- De leerkracht
- begrijpt dat de afhankelijkheid (bondjes vorming) van de leerling gestuurd wordt door angst
- biedt opdrachten met beurtneming aan (afwisselend leerkracht en leerling)
- zoekt regelmatig oogcontact met leerling, laat hem weten dat hij in de picture is
- laat transitioneel voorwerp achter bij de leerling, waar leerling op moet passen

Ambivalent

- biedt veel structuur in tijd en plaats
- kondigt veranderingen, wijzigingen ruim van tevoren aan
- ASS aanpak
- is alert op schoolverzuim en bespreekt dit thema pro-actief met ouders/verzorgers

Gedesorganiseerde hechting

Figuur 8. De leerdriehoek bij gedesorganiseerde hechting.

Overgenomen met toestemming van Worth Publishing Limited, London.

Bron: *Attachment in the Classroom* (Geddes, 2006).

Gedesorganiseerde hechting (,ik ben extreem bang')

- Leerprofiel: extreem angstig, onverwacht agressief, moeite met niet weten en niet kunnen, snel afleidbaar, ongevoelig, pesterig, gevoelig voor kritiek, weinig reflectie, moeite met autoriteit

Gedesorganiseerd (143)

- De leerkracht:
- reageert emotioneel neutraal op gedrag van leerling
- beseft dat externe hulp noodzakelijk is (reflectie op wat leerling bij je doet en waarom)

Gedesorganiseerd

- Spreek heldere routines af ingeval van escalatie
- Praten, discussiëren is meestal nutteloos, confronteren is beschadigend en re-traumatiserend
- Besef positieve ervaringen met een voorspelbare, betrouwbare volwassene voor deze kinderen goud waard zijn

Tips voor de werkvloer

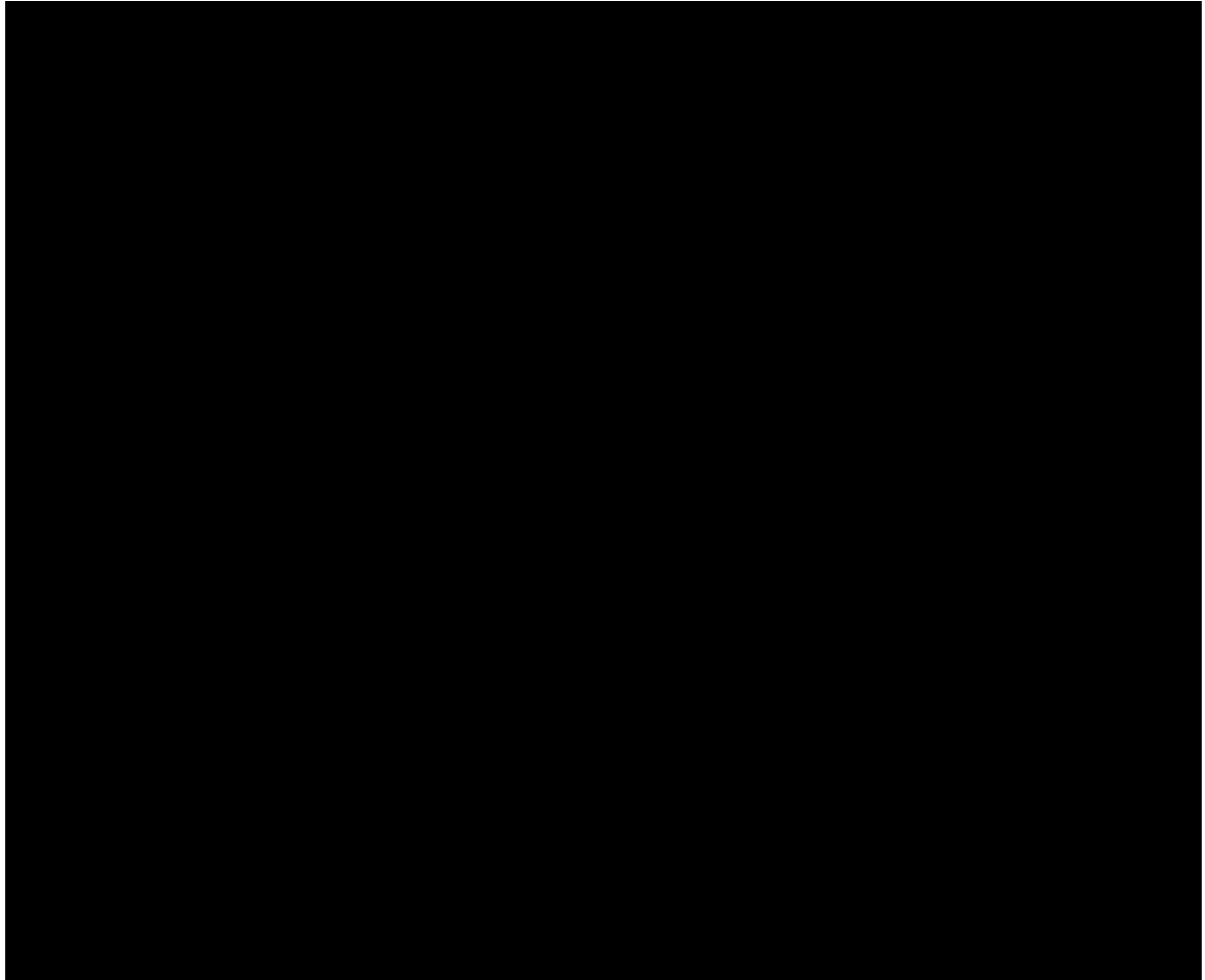
- Zelfkennis: wat doet ongewenst gedrag met jou en wat heeft dat te maken met je eigen hechtingsstijl (eigen opvoeding, verleden, rugzak)
- Zie website van uitgeverij Pica voor artikel van Larry Smith: Oil & Water
- Artikel Dekkers & De Jong (2014) , - „Connectie in plaats van correctie.”

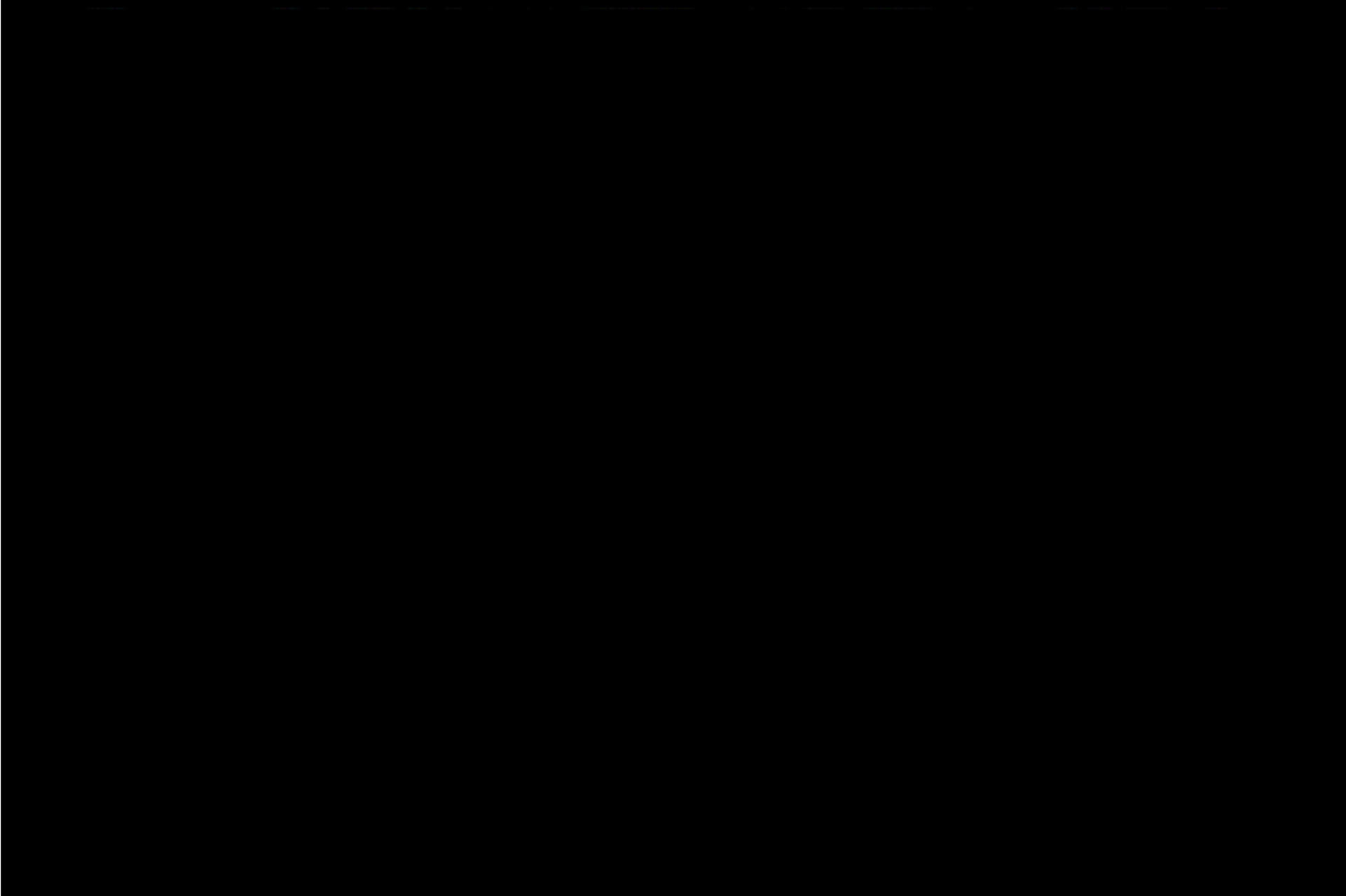
Traumasesensitief onderwijs

- Meer kennis van zaken over angst, depressie, trauma en hechting én de weerslag daarvan op leerling gedrag
- Zorg voor de leerkracht, die werkt met de middelen die in zijn rugzak zitten
- Aandacht voor veiligheid en kleinschaligheid
- Brede inzet van PBS (positive behavior support), Taakspel en andere schoolbrede methodieken
- Introductie van de ,hechtingsfiguur' op school

Tot slot

- Het goede nieuws is, dat hersenen zich ,gebruikers afhankelijk' ontwikkelen
- Positieve ervaringen leiden tot herstel!
- Maak gebruik van de ,windows of opportunity'
- Bevorder empathie en compassie!
- Maak link met ACES - www.acesconnection.com

Contact:

- www.gedrag.nu

Naar veilige scholen met compassie en empathie
voor elkaar
,Roodkapje'

Effect van mishandeling

